

Şir u Xurşid Teatrının Salonunda

Təqribən il yarım bundan əvvəl bu salonda İranın bu müharibədən salım çıxıb öz istiqlalını hiif edəbiləcəyini dəlillərlə isbat etmişdim. İndi də o əqidəm baqıdır. Bu xüsusda bir söz ola bilməz. Çünkü dünyanın ən böyük simaları bu xüsusda İran millətlərinə təəmin vermişlər.

Əslən istiqlal mövzuu qabil bəhs bir mövzu deildir. Kimsə onu inkar etmək istəmir. Sabıq demokrat fırqəsinin rəhbərlərindən mərhum Müsavat bizə istiqlal sözünü ortaya atmamağı tövsiyə edirdi və deyirdi ki, bu məsələ məşkül və qabil bəhs olduğu vaxt mövrid bəhs ola bilər. İran istiqlalı hətmi və qeyriqabil bəhs mövzulardandır.

Mən bu məsələni məxsusən irəli çəkdim ki, fırqəmizin aydın və aşikar olan şüarları müğrizlər tərəfindən suitə'bir olunmasın.

Burada aqayi Pişəvəri havada İran xəritəsini tərsim edərək əlavə edir: Mən açıq deyirəm bizim sözümüz və tələbatımız bu nəqşədən xaricdə deyildir. Biz İran sərhədi daxilində danışıq. Bir dəfə hamı bunu nəzərdə tutursa danışıb anlamaq üçün asan olacaqdır.

Bu məclis mənim ikinci müfəssəl nitqimi xatirə gətirə bilər. O gün mən 16 min azərbaycanlı tərəfindən məclisə intixab olunmuşdum. Ola bilsin o nitqi eşidənlərdən burada bir çoxları hazırdır. Mən o gün məmləkətin vəziyyətini nəzərə alıb dedim bir vəkil vasitəsi ilə məmləkəti fəlakətdən qorumaq olmaz. O gün mən çox mütəəssir idim. Zira sadə bir kargər böyük şövq və tə'ssür ilə mənim çiyimdən öpüb «Get səni allaha tapışdırdım. Bəlkə bizim dərdlərimizə çarə edə biləsən!» demişdi. Mən bilirdim məmləkətin məxsusən Tehranın hazırkı şəraiti durduqca mən o kişinin arzusunu əncam verməyə müvəffəq ola bilməyəcəyəm. Ona görə mən bu gün xalqa müraciət edib kömək istədim və dedim: Vəkil təkbaşına heç bir iş görə bilməz: Xalq özü əl- ələ verib öz dərdlərinə çarə tapəmalıdırlar.

Tehrana gedib məclisə varid olduqdan sonra yəəs və naümidliyim şiddətləndi. Orada minlərlə telqraflar və təzəllüm əriyələrinin cavabsız qaldığını gördüm: Şövq və həvəs ilə təşkilinə çalışdığımız Azadi fraksiyonuna varid olan şəxslərin çox kiçik və qərəzəmiz məqsədlər dalınca getdiklərini seyr etdim. Bütün məclis və dövlət təşkilatının beş uç muğriz oğru, yalançı və hoqqabaz mürtəcelər əlində alət olduğunu bir daha təcrübədə anlamağa müvəffəq oldüm.

Bu müşahidat mənim ruhumda böyük təəsir bağısladı. Bilirdim məclis kürsülərini qəsb edən xainlərlə mənim suyum bir arxa getmiyəcək və hiss edirdim ki, bu yol kəsənlər dəstəsi mənim aralarına girməyimə asanlıq ilə razı olmayacaqlar. Ona görə fürsətdən istifadə edib sözlərimi dedim. Məni 16 min rə'y ilə intixab edib məclisə göndərən Azərbaycan xalqının ehtiyaclarını sayıb söylədim. Sözlərimi böyük bir diqqət və dərin bir sükut ilə eşidib təsdiq etdilər. Lakin təsdiqlər xəyanətlərini gizlətmək üçün qara bir pərdədən başqa bir şey deyildi. Fürsət əllərinə düşən kimi də «Bu azərbaycanlı rahat oturan adama bənzəməyir bunu buradan uzaqlaşdırmaq lazımdır» deyib e'tibarnaməmlə tülkülərə yaraşan alçaqlıq ilə müxalifət etdilər.

Bununla belə məəyus olmayıb Cibheyi Azadi ətrafına toplanan azadixahların köməyi ilə mübarizəyə başladıq. Əfsus ki, hərərətli məqalələr, şiddətli cümlələrimiz təəsirsiz və cavabsız

qaldı. Tehran təkən yedi amma irticaa doğru, amma xalqların hüququnu ayaqlar altında payəmal etməyə doğru.

Vəziyyət biləxərə elə bir ağır hal aldı ki, artıq Tehrandə oturub məqalə yazmaqdan ya nitq etməkdən bir nəticə olabilməyəcəyini yəqin etdim. Naçar bir il bundan əvvəl təbrizdə uzun uzadı bəhs etdiyimiz məsələ ətrafında düşünməyə başladım.

Bu çox sadə bir tədbir idi. Mənim Təbriz məsləkdaşlarımdan çoxusu Tehrandən bir iş çıxmayacağını irəli çəkib dedilər: Azərbaycandan başlamalı, buranı əvvəl islah etməli, Azərbaycan xalqının öz gücü ilə burada milli hökumət vicuda gətirəməliyik. Tehran, irticain başı, istibdadın mərkəzidir. O, ətrafda baş qaldıran bütün hərəkətlərə müxalifdir. Birinci növbədə oradan göz yumub müstəqimən burada iş görməliyik.

Bu fikirlərin həqiqəti o vaxt nəzərimdə daha aşkar bir surətdə cılvə etdi ki, dövlətin məsul məmurları ilə Azərbaycan xalqının təzəllüm və dadxahlıq telqrafları haqqında müzakirə etdim

Məsələn Bəyat dedi, mən radio vasitəsi ilə müraciət etmişəm artıq xalq ərizə və telqraf vasitəsi ilə özünə zəhmət verməməlidir. Başqaları daha acı, daha şədidd cavab verdilər.

Sədr dedi, bir telqraf olmasın, min telqraf olsun mən bu kimi boş sözlərə cavab belə verməyəcəyəm.

Bu sözlərin ayri cavabı ola bilməzdi. Gərək xalqa müraciət etmək. Xalqın yumuruğunun gücü ilə azadlığı təəmin etmək! Bu şüarla mən Təbriz azadixahlarının təklifi üzrə Tehrandən Azərbaycana hərəkət etdim.

Burada yaxın məsləkdaşlarımla bir daha ciddi surətdə iranın və azərbaycanın daxili - xarici vəziyyətini təəziyə və təhlil etdikdən sonra bu böyük fikiri əməli etmək üçün böyük müstəqil bir firqə yaratmaq lüzumunu anladıq.

Bu firqə dünyanın təəqib edib, anlayıb tanıdığı Demokrat ünvanının altında olmalı idi. Biz də ünvanı qəbul edib xalqı onun ətrafına toplanmağa dəəvət etmək məqsədi ilə keçən düşnəbə günü böyük bir müraciətnamə intişar verdik.

Bu müraciətnamə Azərbaycan xalqının uzun müddətdən bəri hiss etdiyi ehtiyaclar uğrunda mübarizə etdiyi haqq və ixtiyar üzərində yazılmışdır.

Biz Azərbaycan xalqının azadlıq yolunda apardığı mübarizə tarixini unuda bilmərik. Tehərən irticai Azərbaycana böyük zərbələr vurmuşdur. Biz orada kök salmış istibdad rejimindən heç bir umud gözləyə bilmərik. Tehran Azərbaycanın həmişə fışar altında qalmasına çalışmışdır. Orada hökumət sürən xain ünsürlər bizim başçılarımızı məhv və nabud edib milli ğururumuzu sindirmaqdan bir an belə sərfnəzər etməmişlər.

Azərbaycan xalqının böyük sərdarı Səttarxanın xainanə bir surətdə Tehrana çəkilib öldürülməsi hənz unudulmamışdır.

Müstəbiddlər Səttarxana müdaxilə etməyi böyük bir günah hesab edib onu Atabəy (Ətabək) Bağında mühasirəyə saldıqları günlərdə Tehranın küçə, xiyaban və evlərinə belə Bəxtiyarı tufəngçilərinin əlilə xalqın malı, canı və namusu tapdalanırdı. Mərkəz isə onları tənbeh etmək əvəzində xanlarını vizarət və sədarətə mənsub edirdi.

Tehran həmişə Azərbaycan adından vəhşət edib o adı ağzına alanlarla biyrəhmanə rəftar etmişdir. Buna Sərdar Millidən sonra Azərbaycanın iftixarı olan mərhum Şeyx Məhəmməd Xiyabanı haqqında gördükləri haqsızlıqları şahid göstərmək olar.

Mən şəxsən onun qatili Hacı Müxbirülsəltənənin eetibarı təsvib olan gün məclisdə bir ruznamə müxbiri siftilə hazır idim. O gün İran azadixahlarının qeyrətli nümayəndəsi mərhum Süleyman Mirza bu alçaq xayinin eetibarnaməsi əleyhinə etiraz etdi. O çox hərəratli bir surətdə mərhum Şeyxin İran azadlığı yolunda göstərdiyi fədakarlıqları sayıb söylədi və Hacı Müxbirülsəltənə utanmadı, tiribun dalına gedib dedi: «Doğrudur mən onu öldürdüm lakin, bu böyük bir xidmət dir. Çünkü Xiyabanı məmləkətə xəyanət edirdi».

Azərbaycan qəhrəmanlarının qanı ilə qurulan Məclis Şura bu cəlladın eetibarnaməsini qəbul edib millət nümayəndəsi adlandırdı. Sonra da bu xayın Rizaxan əmriylə on sənədən artıq İran dövlətinin rəisi oldu. Bu onun elədiyi xiyənətinə padaş və zəhmət haqqı idi.

Tehran bu işi görməklə Azərbaycan naminə danışmağı böyük bir xəyanət hesab etdiyini sübuta yetirdi. Şeyxi çox gözəl tanıyırsız, çoxlarınız onun mənalı nitqlərini eşitməyə müvəffəq olmusunuz. Mən sizdən soruşuram o irana hansı xəyanti rəva görmüşdü?

Mən o vaxt «Həqiqət» ruznaməsində bir Azərbaycanlı kimi məclisin bu xainanə hərəkatinə şədiddə bir surətdə etiraz edib «Sizin xain adlandırdığınız məzarlar qarşısında təəzim etməyi biz iftixar bilirik!», kimi cəsuranə ibarət yazmaqla içərimdə şövlənməkdə olan milliyət hissini təskin etməyə çalışdım.

Əcəba! Şeyxin xəyanəti və günahı Azərbaycanlı adı daşımaqdan başqa nə olabilərdi?

Mərhum Mirza Kicik Xanın Tehran haqqında çox acı bir sözü xatırıma gəldi. O deyirdi: «Tehran abad olmaq üçün bütün İran bərbad edilmişdi. İran abad olmaq üçün Tehranı bərbad etmək lazımdır!». Mən bu sözü təsdiq edib Tehranı dağıdıb ortadan qaldırmağı tövsiyə etmirəm. Lakin bu sözdə bir doğruluq vardır ki, o da Tehranın xaricdə baş qaldıran azadlıq hərəkatləri onların meydana sürdüyü böyük siymaları əleyhinə apardığı cəlladanə siyasətdən ibarətdir.

Həmin Mirza Kicik Xanın özü də çox vəhşiyana bir surətdə öldürülüb onun başı İran azadlığının ǵəddar düşməni olan Rizaxana töhfə göndərildi.

Azərbaycanın xalq və qəhrəman oğullarından Xorasanda qiyam edən mərhum Kolonel Məhəmməd Təqi Xan ilə də bu cinayəti işlətməkdən sərfənzər etmədilər.

Bunların hamısı göstərir ki, Tehrandə kök salmış irtica və istibdad qüvvəsi xaricdə vicuda gələn azadlıq hərəkatlərini yatırmaq işində heç bir cinayətdən geri durmayacaqdır.

Bu cinayətlərə xatimə vermək üçün oranın qüdrətini Məhəlli və Milli ixtiyarlar vasitəsi ilə sındırmaq lazımdır.

Bu işdə Azərbaycan həmişə olduğu kimi indi də pişqədəm olmalıdır. Tehrandan azadlıq ummaq böyük iştibahdır. Orada azadlıq mübarizəsi aparan dəstələrin əl qolları bağlanmışdır.

Təbiyidir, Rizaxan yıxılan gün biz istədiyimiz Milli Hökuməti vicuda gətirə bilməzdik. O vaxt inqilabdan bəhs edənlərin cavabında mən «Ajir» ruznaməsində bu işin qeyri mümkün olduğunu isbata çalışmışdım. O gün Milli Hərəkat və inqilab cərəyanını idarə etməyə qadir bir siyasi firqə yox idi. Rəhbərsiz inqilab nəticə verə bilməzdi. Amma indi vəziyyət tamamilə

dəyişmiş uç ill yarımliq mübarizədə taze qüvvələr və möhkəm siyasi cəmiyətlər meydana çıxmışdır.

İndi mən inqilabdan bəhs etmək və onu ortaya sürmək fikrində deyiləm. Mən istəyirəm deyim ki, bu gün xalqımız əgər öz haqq və ixtiyarını almağa iqdəm edərsə onu əməli etmək imkanı vardır.

Mərkəzi işğal etmiş istibdad hökuməti özünün ləyaqətsizliyin artıq isbat etmişdir. Məclis Şuradan heç ümid gözləmək olmaz. Orada yer tutan müstəbidlər sənədən artıqdır ki, sadə bir qanun keçirməyə müvəffəq olmamışlar.

Məşrutə və Milli Hökumətin vicuda gəlməsi birinci növbədə məmləkətin büdcəsini yəni dəxl - xərcini təəyin etməkdən ibarətdir.

Fəransanın inqilabı kimi bizim Məşrutə İnqilabı da bu məsələni həyata keçirmək yolunda vicuda gəlmişdir.

Bizim ondördüncü məclisimiz isə bu məsələni həll etməyə qadir olmamışdır. İndi alınan maliyətlər və sərf edilən pulların hamısı qeyri qanunu və oğurluq hesab olunur.

Mənim vətənpərəst tanıdığım əşxasdan biri deyirdi ki, sən nitqlərinin birində qanuna ehtiram edib ona tabe olmaqdan bəhs etmişdin.

Mən bunu inkar etmirəm. Qanun möhtərəmdir. Qanunsuz bir ölkədə ədalət, əmniyyət, insaniyyət ola bilməz. Vəli qanun hər iki tərəfdən möhtərəm tutulmalıdır.

Fəransa inqilabının böyük mütəfəkkiri Jan Jak Ruso özünün məşhur əsrlərinin birində belə deyir: «Peyman iki tərəfli olmalıdır, o, bir tərəfdən pozulsa, ikinci tərəf onu saxlamağa məcbur deyildir».

Rusunun nəzərində qanunlar xalq ilə dövlət arasında mütəqabil qərardan başqa bir şey deyildir. İndi bizim hökumətimizin başında duranlar və məclisimizin əksəriyyətini təşkil edənlər özlərinin qoyduqları qanunlar və yazdıqları qəraradları pozub ayaq altına salmışlar. Ona görə biz o qanunları ləğv edilmiş hesab etməyə məcburuq.

Bundan əlavə onlar həmişə qanunu özləri üçün bir aləti mələbə qərar vermişlər. Hər vaxt azadlığı məhv etmək xalqın haqq və ixtiyarını ayaqlamaq lazıım gəlsə, onları meydana çəkib istifadə etməyə çalışırlar. Xalqın nəfinə lazım olan qanunlar isə yaddan çıxarılıb arşivlərə verilmişdir.

Dostlarımdan biri Yəzdlilərin bir məsəlin yazmışdı: Güya Yəzd şəhərində yalancı bir rövzəxan varmış ki, mənberə çıxdıqda qəşş edib arvatların üzərinə düşərmiş. Yəzdlilərdən biri axırda cana doyub demişdi: «Axund, mən nemiyyədənəm həmişə betərəfe Bibi çəra qəşş mikoni?»

İndi bizim dövlət adamlarımızda qəşş edndə həmişə Bibinin üstünə düşürlər. Yəni həmişə zalımanə qanunları meydana çıxarırlar. Adılanə qanunlardan heç bir əsər görmürük.

Biz azərbaycanlılar qanunların əsasını və rişəsini böyük qurbanlıqlar bahasına almışıq. Mərkəzi hökuməti özlərinin ata - babadan qalma irsi hesab edən xainlər onu əmələ silib, süpürüb gizlətmışlər. Bizim haqq və ixtiyarımızı təəmin edən əyalət və vilayət əncümənləri

qanunundan çox ildir bir əsər yoxdur. Mənə qanundan danışan ağadan buna cavab istərdim. Onun boş boğazlıqdan başqa bir hərbəsi olabilməz.

Biz həqiqəti açıq - aydın bir surətdə xalqa göstərməliyik. Bizim meydana atdığımız şüarların əsasını da qanun təşkil edir.

Biz millətlərin və xalqların ixtiyarını təmin etmiş qanun əsasını diriltəmk yolunda mübarizəyə başlamışıq. Qanun əsası, əyalət və vilayət əncüməni olmasa quru mənasız bir kağızdan ibarət ola bilər.

Qanuna ehtiram edib onu müqəddəs saydığımız üçündür ki, biz birinci növbədə ən böyük, ən əsas qanun - yəni əncümən əyaləti məsələsini həyata keçirmək istəyirik.

Mən bu sözləri fəqət indi burada deməyə başlamamışam. Bir neçə gün fürsətdən istifadə edib hazır olduğum Məclis Şurayı Milli də bundan daha şədiddir ləhn ilə çıxış edib nümayəndə adı daşıyan yalançı pəhləvanlardan bu xüsusda ciddi iş tələb etmişdim. Halbuki, onların bir qədər belə xalqa doğru gəlmələrinə ümidim yox idi.

Dediyim kimi içərimizdə Fars məsəli məcburən «aşdan isti kasalar» (kaseyə əz aş dağtər) adamlar az deyildir. Dünən onlardan biri mənə irad edirdi ki, «Yenə yazırsız Azərbaycana dövlət tərəfindən əhəmiyyət verilmir, yenə deyirsiniz Azərbaycandan alınan vergilər ora məsrəf olunan büdcədən çoxdur. Azərbaycan Tehrana elə bir böyük vergi vermir, biz gərək tehrandan təşəkkür edək ki, bizə çox yaxşı baxır. Əgər Tehran olmasa biz acımızdan ölərik».

Bu adamın ağına mənim şübhəm yoxdur. Lakin ləcbazlıq və höccət ilə öz yalan və müğrızanə sözlərini xaqə təhəmil etmək görürsüz insanı nələ deməyə vadar edir?

Bu naxələf adama mən dedim: Aya bilirsənmi ki, iyirmi il tamam Rizaxan Azərbaycana batmanı dörd qırana aldığı qəndi 18 qırana yedirdi? Aya anlamaq istəmirsən ki, Azərbaycanın zəhmətkeş dul arvadları bir qutu kibrit aldığı zaman bir riyalın ucdə ikisini maliyyət verir? Həqiqət acıdır, lakin onu söyləməliyik. Mən məclisdə açıq surətdə dedim ki, «Bunu mən dəqiq hesab nəticəsində isbat edə bilərəm». Azərbaycan xalqına məarif büdcəsindən verilən pul adam başına təqsim edilərsə onu göstərən bir vahid tapmaq olmaz. Mən onu kibritə təbdil etdim. Nəticə bu çıxdı ki, hər bir nəfərə bir kibrit çöpündən az pay düşür.

O kor və kar adam o qədər xalqdan uzaqdır ki, bizim milli dəbistanlarda çalışan amuzgarlarımızın ayda otuz tükən hüquq alıb 12 saat çalışmalarından xəbəri ola bilmir. Ölsə də öz fəsaət və bələğətinə o qədər məğrurdur ki, gündən aşkar olan bu həqiqəti inkar etməyə çalışır.

Təbiyidir. Biz bu kimi fasid, ləccuc və fitnəcu adamların sözüne qulaq asıb öz tutduğumuz yoldan qayıtmalı deyilik. Mən ona dedim biz çalışıb məqsədimizi əldə edəcəyik. Əgər sən doğru deyirsən buyur düş qabağa, baxaq nə iş görəcəksən.

Bu kimi boş boğazlıqlara biz əhəmiyyət verə bilmərik. İş və fəaliyyət lazımdır. Söz, ibarət və boşboğazlıq xalqı yorub məəyus etmişdir.

Bizim görməli işimiz çox sadədir. Əvvəl şəhərimizi islah etmək üçün intixab etdiyimiz şəhər əncümni işə başlamalıdır. Tehran bizim bu sadə və təbiyi haqqımızı belə payəmal etmək istəyir. Neçə aydır ki, şəhər əhli öz evini abad etmək, öz mədəni və məhəlli işlərini

yoluna salmaq üçün əncümən intixab etmişdir. Lakin Vizarət Kişvər onu həтта zalımanə və qanun əsasının ziddinə olan Pəhləvi qanunu ilə də təsdiq etmir.

Nəticədə şəhər köhnə qəbristan halına düşmüş onun küçə və xiyabanlarında gənd və kəsafət başdan aşmaqdadır.

Dünyada demokrasi namı daşıyan heç ölkə yoxdur ki, oranın şəhərdari (bələdiyə) işlərinə dövlət müdaxilə edə bilsin. Rizaxanın vicuda gətirdiyi bu mənhus səddi sındırıb şəhər əncüməni işə başlamalı və şəhəri xərabazar halına düşməkdən nicat verməlidir.

Biz, su məsələsində gördük ki, sadə bir surətdə intixab etdiyimiz komision şəhərin mühüm məhəllələrini bir neçə gün sü ilə təəmin edəbildi. Əgər bu iş idamə verilərsə böyük nəticələr əldə edilə bilər. Ayrı işlər də belədir. Gərək himmət edib işə girişmək. Tehranın xainlər əlində olan vizarətxanalarından bir dəfə umudu kəsmək lazımdır. Bundan əlavə mürtəcelərin vicuda gətirdiyi şəraitin təəsirlərindən bütün İran hərc - mərc halındadır. Mazəndaran və Gürganda olduğu kimi, İsfahan, Şiraz və sayir cənubu şəhərlərdə aşub və şurişlər baş qaldırmışdır. Tehranın özündə belə şuluqluğun qarşısını almağa dövlət qadir deyildir. Hökumət nizamı olduğuna baxmayaraq gecə saat ondan sonra şəhərdə görünmək qadağan edilmiş, lakin xalqın mal- canını hifz etmək mümkün olabilməmişdir.

Belə bir zamanda Azərbaycan Demokrat Firqəsi özünün böyük müraciətnaməsi ilə fəaliyyətə başlamışdır. Bir həftədən az olmayan bu müddətdə şəhərimizdə və bütün Azərbaycanda dərin bir sükut his edilir. Xalq bir mərkəz siql, bir pənahgah tapan kimi olmuşdur. Əmniyyət ümumunu təhdid edən hərəkətlər susdurulmuş, şuluqçu ünsürlər iskat edilməyə başlamışdır.

İndi Azərbaycan əmniyyət və aramış cəhətdən İranın ayrı yerlərinin hamısından qabaqdır. Firqə bu müvəffəqiyyəti fəaliyyət hesab edib, götürdüyü sülh və əmniyyət-tələblik siyasətini təəqib edəcəkdir.

E`lamıyyəməz ətrafda olduqca dərin təəsir buraxmışdır. Düşmənlərimiz, məxsusən, Tehrandə İran xalqlarının hüququnu ayaqları altına alan müstəbidd ünsürlər oxuyub titirəməyə başlamışlar.

Biz böyük bir firqə yaratmaqla dünyaya sabit edəcəyik ki, öz evimizi yabançı olmadan idarə etməyə ləyaqət və qüdrətmiz vardır. (gurultulu alqışlar)

Firqəmizin barəsində mən çox müfəssəl məlumat vermək istəmirəm. Bu qədər deməliyəm ki, müraciətnaməmizi hətəmən oxumuşsuz, onun bütün Azərbaycanda böyük təəsiri olduğu bundan bilinir ki, İranı başdan- başa bürümüş olan şuluqluq və hərc-mərclikdən burada heç bir əsər yoxdur. İstər şəhərlərdə, istərsə də kəndlərdə xalq firqəyə etimad edib onun meydana atdığı əmniyyət şüarını çox hüsn təvecehlə istiqbal edir. Azərbaycan indi tufanlı dərya kimi təlatümdə olan İran məmləkətində sakit və aram bir cəzirə halındadır.

Tehrandə isə müraciətnaməmiz bomb kimi səslənmişdir. Onun orada çox az bir miqdarda intişar edilməsinə baxmayaraq çox səri bir surətdə xalqın nəzərini cəlb etmişdir. Onun təsiri elə özünü zor ilə İran xalqına təhmil edən Sədr kabinetini mütəzəzil olmuş, irticain alçaq nökrəi olan nümayəndələr əl ayaqlarını itirmişlər.

Çox ehtimal var ki, vurduğumuz böyük zərbənin əsərində Sədrin kabinetini süqut edib, onun yerinə müvəqqəti olmaq üzrə bir muhəllil və ya azadixah kabinetini gətirsinlər. Lakin bu

uşaq aldadan tədbirləri bizi iğfal edə bilməz. Bir günlük, beş günlük üçün yox, həmişə azadlığı təmin etmək üçün burada vicuda gətirməyə başladığımız mərkəzi siqli saxlamalı, onu mərkəzdə məhv etməyə çalışan müstəbiddlərin başı üstündə möhkəm bir yumruq kimi tutmalıyıq.

Bundan əlavə, firqəmiz işə başladıqdan sonra vicuda gələn əmniyyət və aramlıq göstərdi ki, xalqımızın özünü idarə etməyə ləyaqəti vardır.

Məramnaməmizi hənzur intişar verməyə fürsətimiz olmamışdır. Çox tez bir zamanda çağrılan firqə konqresində onu təsvib edib ümumun nəzərinə təqdim edəcəyik. Lakin əsası məqsədlərimiz xalqdan gizli deyildir. Onu biz müraciətnaməmizədə sadə bir dil ilə yazıb göstərmişik.

Biz birinci növbədə əmniyyət, ondan sonra milli hərəkətimizi idarə və İran azadlığını təmin etmək üçün əncümən əyalətidən ibarət olan bir mərkəz siql vicuda gətirməliyik.

Firqənin işi başqadır. Onu, dövlət və hökumət yerinə qoymaq olmaz. O, xalqın gözünü açıb möhkəm bir intizam altına çəkmək, o vasitə ilə ümumun mənafeini təmin etməyə çalışır. Xalqın hüququ, fərdi və ictimai işlərini idarə etmək dövlət təşkilatının işidir. Bu təşkilat iyalət və vilayt əncümənləri şkilində ola biləcəkdir.

Əncümənlərin ixtiyaratı çox vəsi'dir. Onlar bütün dövlət idarələrinin işlərinə yetişə bilər və əyalətin malı, fərhəngi və behdaştı məsələlərini müstəqil bir surətdə müzakirə edib bu xüsuslarda ciddi tədbirlər görə bilər.

Qanun əsası bütün İran xalqları və əyalətləri kimi, Azərbaycan xalqına da bu ixtiyarı vermişdir. Bildiyimiz kimi, Azərbaycan əncüməni iranın məşrutə tarixində böyük rol oynamışdır. O, əncümnədə şirkət edənlərdən aqayi Rəfi'i (Nizamüldövlə)nin xoşbəxtanə burada təşrifləri vardır. Özləri də firqəmizin müəssislərindəndirlər. Aqayi Müstəşarüldövlə də bu tarixi əncümnin üzvlərindəndir.

Bu simalar biz Azərbaycan xalqının aldığı böyük haqq və ixtiyardan diri şahid və möhkəm dəlil və mədrəkdirlər.

Burada böyük bir həqiqəti sizə gerek deyim. Bu məərufdur, deyirlər: «Haqqı almaq lazımdır, onu verməzlər».

Mənim əqidəmə görə, bu kamil bir şüar deyildir. Mən deyirəm haqqı almaq şayəd ki, asan bir işdir. Onu saxlamaq şərtdir.

Əgər bizim qəhrəman məşrutəxahlarımız bu nüktəyə təvəccəh edib ilğfal olmasaydılar, indi Azərbaycan, bəlkə İran tamamilə dünyanın ən azad, ən demokratik məmlkətlərindən biri olmuş və düçar olduğumuz fəqər, fəlakət, aclıq və səfalət qabağımıza çıxmamışdı.

Azərbaycan xalqı qırx il bundan əvvəl təşkil etdiyi əncümən əyaləti vasitəsi ilə özünün siyasi rüşd, və istedadını sübut etmişdir.

Firqəmiz bu istedad və ləyaqəti dünyaya sabit edib onun qabağına çıxarılan maniələri ortadan qaldırmalıdır.

Demokratlıq ən mütərəqqi və ali bir fikirdir. Biz onu tam mənasıyla həyata keçirməyə çalışmalıyıq. Biz var qüvvəmiz ilə çalışacağıq ki, millət əfradının hamısı dövlət işlərinə müdaxilə edəbilsin və hər bir fərdin iradəsi məmləkətin müqəddəratında müəssir olsun.

Bundan əlavə, qabağımızda böyük islahat durmuşdur. Əvvəli kəndli iləərbablar arasında tövlid olmuş ixtilafı adılanə bir tərz ilə həll və rəf' etməliyik. Sonra fərhang və behdaşt məsələsi bizcə ən böyük məsələlərdəndir. Fərhang və behdaştız bir millət öz istiqlal, həyat və azadlığını saxlaya bilməz.

Mən keçmiş nitqlərimin birində hənz Fəransa, Alman qüvvələrinin işğalı altında ikən həmin bu yerdə firəng millətinin yaşayıb azad bir surətdə öz həyatını idamə verəcəyini pişguluq etmişdim. Bu peyğəmbərlik deyil idi, mən o mədəni millətin fərhangindən, tarixi mübarizələrindən, bilik və behdaştız olan təvəcəhindən kamilən xəbərdar idim.

Bizim arzularımızdan ən böyüyü ümum xalqın savadlanmasıdır. Savadlı və sağlam xalq heç vaxt zülüm və fişara təhəmmül etməz. İnsanlarla heyvanlar arasında olan böyük fərq də bundan ibarətdir.

İnsan ictimai bir məxluqdur. O tək öz başına yaşamır və onun məqsədi fəqət şəxsi həyatını təəmin etmək deyildir. Bəşər ictima üçün yaşayır. Ona görə ictimain mənafeini şəxsi mənafeindən yuxarı tutmalıdır.

Hər kəs öz başını saxlamaqdan üçün yaşasaydı, dünyada böyük simalar, fədakar qəhrəmanlar və öz canlarını vətən və millət yolunda fəda edən rəşid insanlar tapılmazdı. Bu fədakarlıq fəqət bilik, fərhang, təşkilat və əxlaq nəticəsidir. Biz gərək cəməətin mənafeini öz şəxsi mənfəətlərimizə tərcih verməyə adət edək və bu vasitə ilə xalqımızı fəlakətdən qurtaraq.

İftixar, mal və miknət şəxsi yaşayışda deyildir. Dünyada başı uca adamlar ümumən xalq xadimləri olmuşlardır, cavanlarımızı bu ruhda tərbiyə etməliyik. İftixar, şərəf qazanmaq istəyirsən xalqa xidmət etməlisən. Bunu gərək hamı bilsin və bu yol ilə qazanılan şərəf və iftixarın məzəsini anlasın.

Biz tarıxdan çox danışa bilərik. Keçmişimiz də iftixarla doludur. Lakin bu kifayət etməz. İftixar və şərəfəti özümüz öz əlimizlə kəsb etməliyik. Sə'dinin həkiymanə sözü bizə dərsi ibrət olmalıdır.

Miyrase pedər xahi, elme pedər amuz
Kin male pedər xərc təvan kərd be dəh ruz

Biz ata- babamızın gördüyü işləri özümüze sərmaya qayırb onu xərcləyib qurtarmayaq. Bəlkə şücaət, rəşadət və fədakarlıqda onlara təqlid edib getdikləri yol ilə gedək, onların qazandıqları iftixar və şərəfətə nail olaq.

Bizim fikirimizi məşğul edən məsələlərdən birisi də dil məsələsidir. Bu, biz azərbaycanlılar üçün çox mühüm və əsası məsələlərdəndir.

Fərhang məsələsini biqeydlik ilə başdan salmaq olmaz. Çünkü millətlərin həyatı ona bağılıdır. Bədbəxtanə bu günə dək məmləkətimizi idarə edənlər bu mövzuu sərsəri sayıb ona əhəmmiyyət verməmişlər.

Bundan əlavə, Azərbaycanın fərhəng maarif mövzuunda məxsus bir vəziyyət vardır. Əhalimiz qərlərdən bəri müəyyən bir dil ilə danışmaqdadır. Bu dili sadə qaba tədbirlər ilə əvəz etməyə çalışanların əllərində qane edici dəlilləri yoxdur.

Altı yeddi yaşında təza dil açmış uşağa yabənçi bir dili təhəmil etmək cinayətdir. Təlim tərbiyət ilə məşğul olanlar əksər Azərbaycanlıların əsəbiliyini bunda görürlər.

Anadilində yazıb oxumağı qadağan etmək fərhəng təkamülün qabağını almaq deməkdir.

Beş milyondan ziyadə kənd və şəhərlərdə yaşayanlarımız qalsın, hətta məhəlli məktəblərdə təhsil edənlerimiz belə ömürlərinin axırına qədər fars dilini düzgün tələffüz etməyə qadır deyildirlər.

Rizaxan iş başına gəlib Azərbaycanı parçalamaq siyasətinə başlamadan əvvəl Azərbaycanda milli teatrlarımız səri bir surətdə tərəqqi etməkdə idi. Xalq, arvad və kişi tamaşalarda kəmal meyl ilə hazır olub hünərvərlərimizin əsərlərin seyr edir və bu vasitə ilə əxlaq və məənəviyyat cəhətdən millətimiz tərəqqi etməkdə dəvam edirdi. Fəqət məcburən teatrimiz fars dilinə təbdil edilən kimi nümayiş salonlarımız bağlanmağa məcbur oldu. Çünkü xalqımızın əksəri bu dili anlamağa qadır deyildi.

Dili vətənpərəstliyə müxalif görənlər vəqien cahil adamlar gərək olsunlar. Çünkü bu işin tazalığı yoxdur. Hənuz indi də məscidlər və mənbərlərdə vaizlərimiz xalqın anladığı Azərbaycan dilində vəz edib diyni vəzifələrini əncam verməyə dəvət edirlər. Biz Azərbaycan dilinin müxaliflərindən soruşuruq, bu işdə nə pislik vardır? Nəyə bir dildən mənbərdə istifadə etmək olur, amma mədrəsələrdə olmur?

Vangəhi Azərbaycan dilində yazıb oxumaq məsələsinin tazalığı yoxdur. Qırx neçə il bundan əvvəl İran fərhənginin iftixarı sayılan Mirzə Həsən Rüşdiyyə Təbrizdə təşkil etdiyi mədrəsənin ilbtidai dövrəsini ana dilində tədris etmişdir. Onun o tarixdə tələif və nəşr etdiyi dərs kitabı əlimizdədir. Bundan əlavə, burada yazıb oxumağı ana dilindən başlayanlar az deyildirlər.

Əşitdiyimizə görə aqayi Fiyuzat və aqayi doktor Rizazadə Şəfəq də bu dildə Azərbaycan məktəblərində vaxtında dərs demişlər.

Bundan əlavə, mən kəndlərdə və xırda şəhərlərdə müəllimlər gördüm ki, Fars dilini əbədən bilməyən kəndli və əsnafa bu dildə fərhəng mövzuunda nitq edirdilər.

Məxsusən Salmasda bu gülünc işin lap qabarıq şəkilini keçən il görməyə müvəffəq oldum. Mən Salamas sözünü məxsusən işlətdim, çünkü bizim şahpur Əlirzaya iradətimiz yoxdur. Şahpur sözü onun əxlaqı cinayətlərini nəzərdə mücəssəm edir. Səttarxan xiyabanının da Pəhləvi adlanması qulaqlarımızı xəraş edir, ruhumuzu incidir. Təbrizdə Azərbaycanlı qurbanlıq qoyunu kimi parçalayan Rizaxan Pəhləvi adına xiyaban ola bilməz. Onu Təbriz əhalisi öz Milli Qəhrəmanı Səttarxan adına adlandırmışdır. Postxanamız bunu bir dəfə bilməli, Pəhləvi adına gələn məktubları geri qaytarmalıdır. Təbrizdə Pəhləvi xiyabanı yoxdur. Böyük xiyabanımız böyük Sərdarımızın adınadır. O belə gərək məşhur olsun.

Axırda təkərar edirəm, biz İranın istiqlalına kamilən əlaqəməndik. Onun bir qarış toprağını ayrı bir ölkəyə vermək fikiri əbədə meydanda yoxdur. Bizim istədiyimiz Qanun Əsasının bizə verdiyi daxili haqq və mədəni xudmuxtariyyətdən ibarətdir. Dil məsələsi də bunun cüzvüdür.

Biz müraciətnaməmizdə dediyimiz kimi öz evimizin işlərini özümüz idarə etmək fikirindəyik. Ondan ötrü var qüvvəmizlə çalışacağıq.

Zor ilə İran xalqlarını əsarətdə saxlayanlar bunu bir kərə düşünməlidirlər...

(Azərbaycan» ruznaməsi yekşənbə 25 şəhrivər, şümarə 4, düşnəbə 26 şəhrivər, şümarə 5, 3 şənbə 27 şəhrivər, şümarə 6, 4 şənbə 28 şəhrivər, şümarə 7, 5şənbə 29 şəhrivər, şümarə 8, yekşənbə əvvəl məhr şümarə 10, düşnəbə 2 məhr, şümarə 11, 3 şənbə 4məhr, şümarə 12, -1324 cü il, -2 ci dövrə).